

O treh razstavah v Posočju

© Drago Svoljšak

Nova Gorica

V Posočju so bile v zadnjih letih postavljene in za javnost odprte tri stalne arheološke razstave, ki si zaradi tematike, ki jo obravnavajo, pristopa in funkcije, ki jo opravljajo v svojih okoljih, vsekakor zaslužijo nekaj misli, dobro besedo ali kritično presojo. Gre za razstavo – muzej v Osnovni šoli na Mostu na Soči (odprta februarja 2000), stalno arheološko razstavo "*Naplavine obsoške zgodovine*" v Tolminskem muzeju (odprta februarja 2003) in stalno arheološko razstavo "*Fluvio Frigido, Castra, Flovius, Ajdovščina*" v Ajdovščini (na ogled od septembra 2003). Da bi te za arheologijo na Primorskem in, zakaj ne, tudi v Sloveniji in drugod pomembne razstave ne ostale brez omembe v arheoloških glasilih, sem se, čeprav vpleten v njihovo nastajanje, odločil popisati jih v spomin zanamcem in spodbudo morebitnim kritikom oz. ocenjevalcem.

Dve razstavi, ajdovska in tolminska, sta bili v strokovnih krogih že opaženi in sprejeti z odobravanjem. Ustvarjalci stalne arheološke razstave "*Fluvio Frigido, Castra, Flovius, Ajdovščina*" v Ajdovščini Beatriče Žbona Trkman, Nada Osmuk in Drago Svoljšak so za svoje delo 17. maja 2004 prejeli nagrado Slovenskega muzejskega društva, avtorjem arheološkega dela stalne razstave "*Naplavine obsoške zgodovine*" v Tolminskem muzeju Mihi Mlinarju, Dragu Svoljšku in Beatriče Žbona Trkman pa je priznanje podelilo Slovensko arheološko društvo 18. novembra 2004.

Stalna arheološka zbirka v Osnovni šoli na Mostu na Soči

Arheološka razstava v Osnovni šoli na Mostu na Soči ima korenine v letih 1979 in 1980, ko je bila med zaščitnimi arheološkimi izkopavanji (Goriški muzej 1971–1983) v območju železnodobne naselbine odkrita v nizu predelovalnih delavnic tudi dolga stavba z več prostori, ki je bila v izkopavalnem dnevniku označena kot "Ha hiša 15". Takrat se je pokazalo, da je bila umeščena natančno v tloris nove osnovne šole, kar je arheološko ekipo Goriškega muzeja (D. Svoljšak, B. Žbona Trkman, J. Šubic Prislan) spodbudilo, da je predlagala ohranitev objekta *in situ* in vključitev v novo zgradbo šole. Odlično ohranjeno temeljno strukturo s tlaki in drenažo je z odločbo ustrezno zavaroval Zavod za spomeniško varstvo Gorica iz Nove Gorice (N. Osmuk), zato je halštatska hiša pod

obilnim zemljenim nasutjem vendarle lahko dočkala svoj dan – ob nenehnem prizadevanju in trdovratnem vztrajanju konservatorke N. Osmuk, ki ni popustila lokalnim pritiskom in očitkom (prim. npr. polemiko v Primorskih novicah in Delu, maj 1983), da prav železnodobna dediščina in načrt za muzejček v osnovni šoli krepko zavirata in celo za nedoločen čas odlagata zidavo oz. dokončanje šole. Na škodo šolarjev in kraja, seveda! V reševanje arheološkega spomenika je bila leta 1980 vpeta tudi komisija, v kateri so bili poleg pobudnikov (D. Svoljšak, N. Osmuk) še dr. Ljudmila Plesničar, dr. Iva Curk in (času primerno) tudi politik Mitja Rotovnik v imenu SZDL (!) ter seveda takratni ravnatelj šole Vid Miklavčič. Za njim se je z arheologi bojevala ravnateljica Jožica Jarc, vendar zelo strpno in z vse večjim razumevanjem za sožitje šola – arheološka dediščina, nato pa so se razmere nenadoma toliko spremenile, da je bilo v ravnateljskem mandatu Branka Lončnerja mogoče šolo in tudi muzejski prostor v njej dokončati. Nedvomno so pri tem osrednjo vlogo odigrali takratni tolminski župan Julijan Šorli, "minister" za kulturo na občini Tolmin Rafael Šuligoj in državni sekretar na Ministrstvu za kulturo RS Silvester Gabršček.

Zamiselnost arheologov je takoj, še v povojih, vključila v projekt arhitektka in projektantka nove šole Marjeta Šenk, njena razporeditev tlorisa pa je obveljala tudi ob dokončanju zamisli leta 2000. Muzejski prostor oklepajo telovadnica, razredni del šole in njeni pomožni prostori, tako da je dostopen posebej in tudi neposredno iz šolskih prostorov. Muzej naj bi namreč deloval tudi kot učni prostor! Po osnovnih načrtih Projekta iz Nove Gorice in z denarjem Ministrstva za kulturo RS ter Občine Tolmin, je gradbena dela izvedlo podjetje Gradbenik iz Tolmina. Vsa odločilna muzeološko-konservatorska dela (osvetlitev, klima, ureditev zemljenega bloka in prezentacija Ha hiše, zasteklitev hodnika, tlak...) pa so bila opravljena po napotkih arheologov ter ključnih izvedbenih skicah in predlogih arhitekta Jerneja Hudolina iz Restavratorskega centra RS.

T. i. dolga hiša ali Ha hiša 15 je ohranjena v muzejskem prostoru v vseh sestavinah, ki so bile dognane in odkrite med izkopavanji, to pa so: nosilni temelji in temelji predelnih sten, suhozidna drenaža, zemljeni tlak. Zaradi nivojskih potreb je halštatska stavbna ostalina dvignjena nad hodno površino prostora za okoli 0,60 m in vključe-

na v betonski obroč. Ta je v izvedbi razstave uporabljen kot nosilec pisanih in risanih pojasnil. Suho grajeni kamniti deli stavbe so točkovno zlepljeni, tako da je povečana njihova obstojnost (izvajalec Gradbeništvo Gregorc, Ajdovščina), zaradi raziskovalnih potreb narejene sonde v hišnem tlaku pa je tehnološko dognano zapolnila keramičarka Alenka Gololičič z Mosta na Soči. Med zidavo šole deloma poškodovani deli drenažnega zidu (na mestu, kjer so bila usklajevanja obsega muzejskega prostora s prehodnim hodnikom šole najtesnejša!) so bili nadomeščeni z gradivom iz prazgodovinskih virov (oblikovno in vrsta kamna) po merilih in položajih iz terenske dokumentacije. Na originalni temelj vzhodnega prostora je postavljena lesena nadgradnja, in sicer v tolikšni meri, kolikor jo je bilo mogoče zanesljivo prepoznati v tridesetih na Mostu na Soči odkritih in raziskanih stavbah iz starejše železne dobe. To pa so: nosilno temeljno bruno, temeljno bruno prečne stene, pokončni vogalni in vmesni stebri, lesen stenski opaž. Skelet stene ob drenaži (to je bila notranja, deloma v pobočju stoječa stena v vseh hišah) je izpeljan po vsej dolžini stavbe (okoli 11,50 m) in je uporabljen kot nosilec razstavnih panojev. Samo zaradi stabilnosti oz. varnosti je bil temu osnovnemu skeletu dodan povezovalni venec, poleg tega pa so bili za pritrjevanje desk v tramove uporabljeni leseni "žebliji", posneti po etnoloških vzorih. Načrt rekonstrukcije lesenih delov, za katere je bil uporabljen hrastov les (po vzorcih iz Ha hiše 11; maketa je razstavljena v Tolminskem muzeju), je izdelal akademski slikar in specialist restavrator mag. Miran Erič (Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani), izvedli pa so jo tesarji Franc in Darko Povše, Maks Poznajelšek, Anton Bučar in Jože Bevc iz Zagorja ob Savi v sodelovanju s sponzorjem, lesno industrijo SVEA. Arheološko razstavo, katere središče je Ha hiša 15, sta po avtorski zamisli in scenariju D. Svolfjšaka (upokojeni arheolog) oblikovali arhitektki Polona Zupančič in Mojca Turk iz Ljubljane. Računalniško narejene rekonstrukcije so delo strokovnjakov za računalniško projektiranje in vizualne komunikacije ARXEL, d.o.o., iz Ljubljane, risarske stvaritve pa je prispeval slikar Igor Rehar. Nosilce panojev in vitrine je po načrtih oblikovalk razstave iz železa (simbolika!) izdelalo podjetje Černilogar, d.o.o., iz Poljubinja. Domači arheolog Miha Mlinar iz Tolminskega muzeja, ki je oskrbnik

muzejske zbirke v Osnovni šoli na Mostu na Soči, je k izpeljavi načrta prispeval svoje znanje, mladostno zagnanost in spretnost.

Središče arheološke razstave na Mostu na Soči je torej *in situ* ohranjena železnodobna stavba oz. njeni izvorni stavbni elementi, kar je, vsaj po mojem védenju, svojevrstni in redek (če že ne edini) primer v evropski arheologiji in muzejski dejavnosti. Zaradi suhogradnje sta bili ohranitev in predstavitev – brez nasilnih posegov v strukturo stavbe, takih, ki bi morda povečali njeno trdnost in obstojnost, odvzeli pa bi objektu njegovo prvobitnost – svojevrstna muzejsko-konservatorska preizkušnja. Hkrati se je pojavil na videz nerešljiv problem zaradi vlage, saj v prostor obilno izhlapeva vlaga iz nedotaknjenege zemljenega bloka s stavbo, ki je še vedno nespodrezen in tudi drugače neizoliran spojen s svojim nekdanjim naravnim okoljem.

Ker je bila ta dolga hiša prva v nizu obrtnih delavnic – v njem so bile še lončarjeva delavnica in peč ter tri kovinarske delavnice – ki so stale ob ulici, nasuti s peskom, je tudi v novem muzejskem prostoru ulica nakazana s soškimi oblicami, iztekae pa se v perspektivno nadaljevanje računalniško izdelane podobe celotne ulice. Na ta način je obiskovalcu vsaj približno omogočeno doživeti nekdanjo podobo železnodobne obrtne cone, saj so vsi objekti v upodobitvah rekonstruirani. Predstavitev posoškega stavbarstva, s katerim je naselje na Mostu na Soči obilno obogatilo slovensko in evropsko vednost, je poleg rekonstrukcije na temeljih Ha hiše 15 težišče slikovno-besednega dela arheološke razstave, tako da si obiskovalec lahko predstavlja, kako so gradili, kako so v stanovanjskih objektih živeli in tudi, kaj so počeli v delavnicah, vse začinjeno še z izborom v stavbah najdenih predmetov.

Uvodni del, ki ga začenja slikoviti opis Mosta na Soči Cirila Kosmača v noveli *Pot v Tolmin*, odstira poleg geografskih danosti še pregled razvoja naseljenosti Mosta na Soči od bronaste dobe dalje do zamrtja arheoloških naselbinskih prednikov današnje vasi v pozni antiki oz. zgodnjem srednjem veku in skuša z nekaj pogledi (razglednice iz zbirke Mihe Mlinarja) pričarati podobo kraja pred letom 1939, ko je za jezom v Podselu nastalo umetno jezero in so v njem izginile globoke tesni Soče in Idrijce, ki so bile nekoč temelj varnosti tamkaj-

šnjih naselij, hkrati pa so bile neponovljiv posoški naravni biser. Vrhunec, ki ga je naselje v sotočju Idrijce, Soče in Bače doživelo v starejši železni dobi, ko je posoška skupnost svoje bistvo udejanila v t. i. svetolucijski kulturi, je na razstavi ujet v kotičku, posvečenemu načinu pokopa. Ta v duhovnem izrazu Posočje približuje venetskemu načinu življenja, svetolucijski kulturi pa poleg samosvojega stavbarskega mojstrstva (posoška hiša, prim. D. Svoljšak, *Casa di tipo "isontino"* a Most na Soči, *Archeologia delle Alpi* 5, 1999, 269–294) in nekaterih drobnih materialnih dobrin (npr. svetolucijska fibula) odmerja posebno mesto v železnodobni regionalizaciji vzhodnih Alp. Zaključni del razstave je odmerjen raziskovalcem arheološke preteklosti Mosta na Soči – J. Szombathyju in C. Marchesettiju, še posebej pa svetolucijskima župnikoma Tomažu Rutarju (1807–1877) in Alojziju Carliju (1846–1891). Prvemu kot odkritelju in pionirskemu poznavalcu arheoloških starožitnosti Mosta na Soči, drugemu kot sodobniku in kronistu arheoloških raziskovanj v času, ko sta tam obilno in pridobitno nad vse uspešno delovala dunajski in tržaški muzej. Carli si je prizadeval, da bi v korist arheološki beri oba zagrizena tekmeča spravil, pa tudi sam se je preizkusil kot izkopavalec.

Arheološka razstava je tako majhna zaokrožitev arheološke preteklosti Mosta, droben izsek iz siceršnjega obilja, ki so ga razkrila zaščitna arheološka izkopavanja v naselbinskem arealu (40.000 m²) in s tem popestrila evropsko železnodobno arheologijo s podatki o zametkih urbanizma (prim. D. Svoljšak, *Zametki urbanizma v železnodobni naselbini na Mostu na Soči*, *Arheološki vestnik* 52, 2001, 131–138), spoznanji o stavbarskem znanju in bivanjski kulturi ter mnogimi podrobnostmi o vsakdanjiku posoškega življa v prvem tisočletju pr. Kr. Vrednost arheološke zbirke v osnovni šoli pa je tudi povsem simbolične narave: kraj je po več kot 150 letih arheoloških raziskovanj in "odtujevanja" izkopanin (Trst, Dunaj, Gorica, Nova Gorica, Tolmin) – to imajo domačini za izgubo lastnine in odtrganost od korenin – dobil nekakšno zadoščenje, prostor in vsebino, v kateri se lahko prepozna in s ponosom predstavi domači in tuji javnosti.

Stalna razstava v Tolminskem muzeju "Naplavine obsoške zgodovine" – arheologija

Potem ko se je aprila leta 2000 Tolminski muzej po dobrih treh desetletjih (od leta 1968) ločil od Goriškega muzeja in s tem prevzel od nekdanje matične hiše vse zadolžitve na področju novih občin (Tolmin, Kobarid, Bovec) v mejah nekdanje občine Tolmin, si je za delovno nalogo med drugim zadal postavitev stalne muzejske razstave in v njenih okvirih seveda tudi arheološki del, za katerega so načrti segali še v čas "vladanja" Goriškega muzeja. Nalogo je do kraja izpeljal kustos za arheologijo v Tolminskem muzeju Miha Mlinar, pri pripravi scenarija zanjo in tudi pri izbiri gradiva pa sta sodelovala še Beatrice Žbona Trkman iz Goriškega muzeja in Drago Svoljšak, do leta 1998 nekakšen skrbnik arheološke dediščine na Tolminskem ter raziskovalec nekaterih ključnih najdišč v zgornjem Posočju, npr. v Tolminu, Kobaridu, Mostu na Soči. V tem delovnem kolegiju se je izoblikovala odločitev, da naj bo razstava v Tolminskem muzeju pogled v arheološka obdobja Posočja v celoti, kar v geografskem smislu pomeni porečje reke Soče in njenih pritokov Koritnice, Bače, Idrijce in Vipave. S takšno geografsko umestitvijo – kljub nekaterim ugovorom, predvsem o upravičenosti vključevanja Vipavske doline v Posočje – so se snovalci razstave ognili umetnim administrativnim (občinskim) razmejitvam, takšno odločitev pa so podpirala tudi dognanja o arheološki preteklosti, ko so se prav v teh geografskih razmerah izoblikovale skupnosti, kakršni sta bili v prazgodovini svetolucijska in idrijska kulturna skupina. Za izpeljavo takšne zamisli – in bila je tudi zares udejanjena! – je bilo seveda odločilno brezpogojno sodelovanje Goriškega muzeja, saj prav ta muzejska hiša hrani arheološko gradivo, ki je bilo v Posočju odkrito po letu 1964 (leto namestitve arheologa v Goriškem muzeju), z izjemo najdb iz Kobarida – Gradič in še nekaterih drugih najdišč (Zavod za varstvo kulturne dediščine Gorica, Nova Gorica) ter Tonovcevega gradu pri Kobaridu (Inštitut za arheologijo ZRC SAZU).

Ob tem se nam je znova zastavilo vprašanje upravljanja z arheološkimi najdbami, prenosa gradiva v muzeje kot edine zakonite in usposobljene hranitelje arheoloških izkopanin, ob tem pa tudi vprašanje varovanja avtorskih pravic oz. trajanja le-teh. Desetletja po drugi svetovni vojni in tudi v svobodni Sloveniji je bil to dvoboj brez

pravega učinka! Nasploh se zdi, da je hranjenje arheoloških najdb na Slovenskem velik problem, saj so depoji po muzejih bolj ali manj improvizirani (pri tem ne gre spregledati, da arheologi hranijo gradivo skrbno in zgledno kljub skladiščnim nedorečenostim!), veliko večino na novo pridobljenega gradiva pa kot izkopavalci, ki opravijo največ terenskih raziskav, hranijo kar Zavodi za varstvo kulturne dediščine ali po novem enote osrednjega zavoda Republike Slovenije. Pred leti zastavljeni načrt ministrstva za kulturo, po katerem naj bi v nekaj letih uredili ta zagotovo osrednji problem muzejev in hranjenja, se je klavrno končal – tudi v Goriškem muzeju, v katerem je bil za arheologijo pripravljen dober in finančno ocenjen načrt, izvedljiv v enem zamahu, a je ostalo le pri besedah in skici.

Stalna arheološka razstava v Tolminskem muzeju (oblikoval jo je arhitekt Ranko Novak, v strokovnem pogledu pa so pomagali številni arheologi) je zasnovana kot pregled arheoloških dob v Posočju od kamene dobe do naselitve Slovanov. Uvodni del je odmerjen Soči, hrbtnici teritorija, ki ga razstava obravnava, njeni zemljepisni umeščenosti in vlogi, ki jo igra v življenju ljudi, ki ob njej živijo. Arheološke najdbe iz struge Soče ali njenih pritokov (Vipava, Mrzli potok) od bronastodobnih do antičnih, kakršni sta npr. ari iz njenega spodnjega toka, posvečeni božanstvu Aesontiju, kažejo na njeno svetost in s tem posebno veljavo. So kot nekakšen arheološki izraz Gregorčičevega slavospeva tej slovenski alpski reki in zato ima uvodni del razstave naslov *Krasna si, bistra hči planin*. Potem se arheološki klobčič počasi odvijata, odvisno od tega, kolikšno sled je katero od obravnavanih obdobj v Posočju zapustilo, koliko gradiva je bilo na voljo za postavitev v vitrine in koliko je v sliki, risbi in besedi moč povedati. Vsak čas je kartografsko predstavljen in po gostoti najdišč obiskovalec lahko prepozna bodisi poselitvene vzorce bodisi arheološko (ne)raziskanost.

Zgodbo, saj prav za zgodbo tudi gre, začenjata neandertalec iz Divjih bab in njegova piščal (kopija), kame nodobni čas pa dopolnjuje tudi še povsem sveža najdba mezolitskih kamenih orodij na planini Pretovč pod Mrzlim vrhom. To je nedvomno zanimivo odkritje v visokogorju, ki ga "dolgujemo" nearheologom ali ljubiteljem (?) arheologije. Teh je vse več in vse pogosteje vdirajo na že znana arheološka najdišča ter iz njih

metodološko oporečno trgajo v zemljenih plasteh ohranjeni človekov zapis ali spomin, ali pa prepričani, da počno nekaj, kar bi sicer morali arheologi (saj bi najbrž zares morali!), na svojih topografskih sprehodih (npr. kar "triglavani" sami v Triglavskem narodnem parku po sledovih bohinjsko-posoškega železarstva) odkrivajo nova arheološka najdišča in si kot "odkritelji" tudi jemljejo pravico do raziskovanja le-teh. Pravi roparji in zaslužkarji (!) so v tej družini "detektoraši". V tolminski zbirki je tudi kar nekaj pridobitev izpod njihovega krampa: npr. depoja s Kanalskega vrha in Turjeve ali Kovačeve jame pri Robiču. Oba sta središče poglavja o bronasti dobi v Posočju, za katero je Miha Mlinar naslov *Sonce – vir življenja* našel kar v bronastih kolesastih obeskih, sončnih simbolih iz prebogatega depoja s Kanalskega vrha. Posoška bronasta doba (srednja in pozna) je v vsem neločljivi del (srednje)evropske bronastodobne podobe, pa vendar, v nasprotju z bolj naključnimi pojavi človekove navzočnosti, npr. v neolitiku (kamnita orodja, posebej sekire) ali eneolitiku (npr. sekire iz Brij, Trušenj ali Banjščic), kaže, da je takrat oživela severna evropska pot v jadransko zaglavje ter da je bilo Posočje del kaštelirskega naselbinskega vzorca, čeprav s svojevrstno obrambno doktrino (enostranska zapora v obzidjih gradišč). Povrhu pa je bilo iz stavbnih ostalin, odkritih na Mostu na Soči, že moč izluščiti tudi nekaj podrobnosti o bronastodobnem graditeljstvu in si drzniti te drobce povezati v dokaj zgovorno in privlačno maketo.

Nasploh so makete – poleg že omenjene še primer železnodobne stavbe in rimskodobne hiše iz Mosta na Soči – risarske rekonstrukcije ali tudi izvirni deli stavbene opreme (npr. ognjišče iz železnodobne hiše, glinast stenski okras) živahen in privlačen razstavni vložek. Bivanjski kulturi svetolucijske posoške skupnosti v starejši železni dobi je odmerjenega dovolj prostora, tako da ob že omenjeni maketi in ognjišču zaživijo tudi druga dognanja o posoškem železnodobnem stavbarstvu in v literaturi že uveljavljeni oznaki *posoška hiša* v sklopu železne dobe v Alpah. Nedvomno se je v železnodobnem delu razstave vredno ozreti še po grobnem inventarju svetolucijskih grobišč (Most na Soči, Tolmin, Kobarid), ki so ga z odkritji na ledini Repelc na Mostu na Soči z zelo kakovostnimi in povednimi predmeti (npr. atiški skifos z upodobitvijo sove) obogatila izkopavanja Tolminskega muzeja in s tem ne še povsem, vendar pa v dobršni meri

zapolnila vrzel v snovni ponudbi svetolucijskih grobnih arheoloških najdb. Teh je namreč zaradi zgodovinsko povsem razumljivih razlogov največ na tujem, v Trstu in na Dunaju. Vsekakor je razstavi v prid in obiskovalcu v zanimiv poduk svetolucijski kulturi Posočja odmerjeni opisni uvodni pregled, ki predstavlja zemljepisni obseg te alpske skupnosti in njeno upravno-teritorialno organiziranost, njen časovni razvoj, raziskovalce njene zapuščine in je v njem kot najznačilnejši izraz njene ustvarjalnosti izpostavljena svetolucijska fibula. Zares, odkritelj svetolucijske nekropole in njen prvi glasnik, župnik Tomaž Rutar, je zadel v polno, ko je sredi 19. stoletja za Most na Soči (tedaj še Sv. Lucijo) zapisal: "*Tu se nahajajo znamenite stvari, prihodnjost bode pokazala.*" Ta Rutarjeva daljnovidna misel, ki jo razstava povsem potrjuje, je tudi geslo prikaza železnodobnega tisočletja v Posočju. Škoda le, da v tem delu, v posebej za to odmerjenem prostoru, ni prikaza kobariškega svetišča, ki bi z dragocenostjo predmetov in njihovo poduhovljeno vsebino smiselno zaokrožil predstavitev življenjskega utripa Ambisontov.

Z geslom *Od murusa do mirišča* sta na tolminski arheološki razstavi zaobjeti antika v Posočju in naselitev Slovanov. Spretna besedna igra v geslu to obdobje tudi simbolno izpoveduje, kamnita ura iz Lok pri Kromberku, enega izmed kar številnih rimskih kmečkih dvorov v Vipavski dolini, pa je predmetni simbol prehajanj in spreminjanj v demografski, politični, civilizacijski in splošni življenjski naravnosti posoške preteklosti. Za vpogled v rimski čas, ki se je v Posočju začel že zgodaj v drugem stoletju pr. Kr. in se zelo prepoznavno prepleta z zamirajočo železno dobo v njeni mlajši, idrijski inačici, so bile postavljalcu na voljo najdbe tako iz zgornjega Posočja (npr. Most na Soči, Tonovcov grad) kot tudi iz Vipavske doline (npr. Loke, Sv. Pavel nad Vrtovinom), kjer se je ob magistralni rimski cesti iz Akvileje v Emono zgostila antična poselitev. Izvzeto je le rimskodobno naselje in trdnjava ob Hublju na tleh današnje Ajdovščine, ki je predstavljeno na samostojni stalni muzejski razstavi v Ajdovščini.

In epilog, ki je morda tudi eden od vrhov razstave: odkritje staroslovanske lončenine na ledini Repelc na Mostu na Soči (Tolminski muzej, 2000) izpričuje slovansko stopinjo v Posočju že v 7. stoletju.

Stalna arheološka zbirka v Tolminskem muzeju je dober preplet slike, besede in predmetov (panojev in vitrin). Predmeti ponazarjajo besedila, torej niso namenjeni sami sebi (kot se pogosto in rado zgodi arheološkim muzejskim razstavljalcem), kadar pa je to vredno in potrebno, so tudi posebej poudarjeni zaradi njihove oblikovne vrednosti ali drugačne povednosti. Nič pretirano ni zato reči, da je tolminska razstava – pa čeprav bodo podrobni ocenjevalci na njej najbrž našli zmote ali vrzeli, pomanjkljivosti in napake – prava *sinteza* dogajanja v arheoloških obdobjih v Posočju.

Stalna arheološka zbirka v Ajdovščini

V Ajdovščini je od septembra 2003 na ogled stalna arheološka zbirka Goriškega muzeja z naslovom "*Fluvio Frigido, Castra, Flovius, Ajdovščina*".

S postavitvijo stalne arheološke razstave v muzejskih prostorih prenovljene hiše na Prešernovi 24 v Ajdovščini ob mogočnem požganem starem mlinu pri Hublju so se uresničila dolgoletna upanja in prizadevanja arheologov in muzealcev ter (najbrž) tudi Ajdovcev, da bi lahko doma podoživljali žitje svoje rimskodobne predhodnice. Goriški muzej je s tem dejanjem še razširil svojo močno razvejeno razstavno ponudbo v obliki muzejskih zbirk (grad Kromberk, Solkan, Sv. Gora, Medana, Štanjel, Lipica), ki so organizacijsko zagotovo trd oreh, a so najboljši način, da muzejem naklonjeni publiki omogočajo srečanja z dediščino, ki bi sicer zaradi pomanjkanja razstavnega prostora v matični hiši čemela na depojskih policah. Povrhu pa jo, dediščino namreč, predstavlja v okoljih, v katerih je nastajala, in je zato še posebej privlačna kot učilo.

Arheološka zbirka v Ajdovščini ima naslov "*Fluvio Frigido, Castra, Flovius, Ajdovščina*". Že naslov, ki ga bo pozoren obiskovalec razstave do kraja doumel šele, ko se bo dovolj natančno ozrl po ponujeni vsebini, posebej v poglavju "*Viri*", nosi v sebi vse prelomnice v antični in zgodnjerednjeveški zgodovini kraja, ki jih izpričujejo spremembe njegovega imena in s tem tudi njegove vloge v mejah nekdanjega rimskega imperija. S tem sta namreč tesno povezana vzpon in padec naselbine ob sotočju Hublja in Lokavščka, njeno pomembnost na strateško in prometno nadvse zanimivi lokaciji pa najbolje kažejo poimenske uvrstitve v itinerarje, zemljevide in vojaške

priročnike antičnega sveta. Najstarejši viri omenjajo *mansio Fluvio Frigido* kot postajo ob ključni cesti, ki je matico rimske države, Italijo, prek Akvileje povezovala s Srednjo Evropo, Balkanom in Podonavjem. Sledi ime *mutatio Castra*. To poimenovanje se je uveljavilo po letu 270, ko so naselje obzidali in utrdili s 14 stolpi (*Castra* je množinski samostalni srednjega spola, ki označuje z več utrdбами oz. stolpi utrjeni kraj; v drugih sklonih je na razstavi uporabljena poslovenjena oblika, npr. v Kastrih, iz Kaster ...) in je poleg prometnih potreb – prepregališče in počivališče – prevzelo tudi pomembne vojaške naloge v vojni krajini *Claustra Alpium Iuliarum*. To so rimski vojaški strategji umestili v razmeroma lahko prehodno alpsko predgorje med Kvarnerskim zalivom in zgornjim Posočjem do podnožja alpskih vršacev. Središče tega obrambnega sistema je bilo v trdnjavi *Ad Pirum* na Hrušici, zaledni naselji pa sta bili *Nauportus* (današnja Vrhnika) v Ljubljanski kotlini in trdnjava *Castra* v Vipavski dolini. V tej je bil tudi sedež poveljstva te vojne krajine. Ni čudno, da je bila trdnjava, večje umeščena kot branik in nadzornik pod alpskimi klanci, upodobljena tudi v vojaško-administrativnem priročniku *Notitia dignitatum* iz 5. stoletja. Če upoštevamo pomembnost ceste, ki je povezovala Akvilejo (današnji Oglej) z Emono (današnje Ljubljano) in je prečkala alpske zapore, nas prav tako ne čudi, da se je prav v njenem zaledju bila krvava bitka pri reki *Frigidus* (o tem, ali je to Hubelj ali Vipava, si strokovnjaki še vedno niso povsem na jasnem), ki se je trdno vtisnila v spomin Rimljanov in je bogato zabeležena v pisanih antičnih virih. Njen izvir in tok sta skupaj z istoimenskim naseljem, postajo *Fluvio Frigido*, narisana tudi na antičnem zemljevidu *Tabula Peutingeriana*. Tretje predslovansko ime današnje Ajdovščine, *Flovius*, je prav tako povezano z bojem, bitko med Langobardi in Avari leta 663 na pragu langobardskega čedadskega vojvodstva, ob mejni reki in tam stoječem naselju. Nasploh pa velja, da je današnje ime Ajdovščina dobila po razvalinah svojih antičnih predhodnic, ki so na novo, slovansko prebivalstvo v Vipavski dolini v 7. stoletju delovale kot mesto skrivnostnih Ajdov, zapuščina njim tujega ljudstva (ajd = pogan, velikan).

Arheološka razstava vsebinsko sledi opisanemu naslovu, tako da ponazarja vsako izmed časovnih in razvojnih stopenj v rasti antične Ajdovščine, in to z izbranimi poglavji, v katerih se odčitavajo tudi arheološka odkritja

na območju antičnega naselja. Na tak način so predstavljeni obzidje in stolpi na mersko ustrezni kulisi trdnjavskega tlorisa, pa t. i. atrijska hiša, največji bivalni objekt, kar je bilo doslej raziskanih v notranjosti trdnjave, izraba za stanovanjske namene po opustitvi v 5. stoletju, kopališki kompleks ali terme, svetišče iz 1. stoletja in kar so pionirska stoletja v rasti naselja ob Frigidu še zapustila sledi, pokopališča (posebej najbolj raziskano zahodno pokopališče ob vpadnici z oglejske strani). Vsako poglavje ima dokumentarni del na panojih, ki ponazorja arheološko odkrivanje, časovno umestitev, namen in tudi domnevni videz odkritih stavb, zraven pa so v vitrinah na ogled tudi v stavbah odkriti predmeti. Ti s svojo raznolikostjo omogočajo različne vpoglede v življenjski utrip Frigida in Kaster: npr. graditeljstvo (kamnoseški stavbni deli, opeka) in bivalni standard (ometi, tekoča voda, zasteklitev), prehranjevalne navade (pivsko ter namizno stekleno in lončeno posodje, kuhinjska lončenina, amfore), oblačilno kulturo (kovinski našitki, nakit), oborožitev, družabnost (igralne ploščice, termalni pripomočki), zdravilstvo, s pridatki v grobovih pa tudi duhovnost in verovanja rimskodobnih prebivalcev Ajdovščine. Povrhu nagrobniki (večinoma odlitki, saj so izvorniki v Deželnem muzeju – Museo provinciale v Gorici) sporočajo tudi imena nekaterih prebivalcev rimskodobnega naselja, njihovo zaposlitev (upravitelj srenjske zemlje), njihove družinske vezi ter družbeni položaj (mož – žena – sin – sužnja) ali njihovo zlo usodo (smrt med napadom razbojnikov v hrušiških gozdovih). Razstavljeni predmeti skupaj z uvodnimi pojasnili (zgodovinski oris, časovni trak, ceste in miljnik) izpričujejo tudi tesno povezanost Frigida in Kaster z zaledjem, bodisi s svetovljansko Akvilejo (Oglej), od koder so Rimljani že od 2. stoletja pr. Kr. širili svojo omiko ter politični vpliv, bodisi tudi z drugimi okolji rimske države onstran alpske pregrade.

Podoba antičnih predhodnic Ajdovščine, do kakršne je prišla arheologija (kljub mnogoterim zadregam in oviram, ki jih je morala premagati, in kar prepogostim uničevalnim posegom novograditeljev), je plod nekajstoletnega zanimanja za njene starožitnosti. Prav temu zanimanju in predvsem arheološkemu raziskovanju v drugi polovici 20. stoletja je s pregledom zgodovine raziskovanj posvečen kar dovršen del razstave. S tem so se avtorji oddolžili kronistom in raziskovalcem ter obudili

zgodovinski spomin, obenem pa sta zanimanje in raziskovalna vnema dokaz pomembnosti ajdovskega mostišča v prometni in vojaški strategiji rimskega imperija. Navsezadnje je vsakdo prispeval svoj kanček znanja in spoznanj v mozaik bogate, raznolike arheološke preteklosti Ajdovščine. Skupaj z enkratno (na Slovenskem zagotovo) ohranjenostjo obzidja in stolpov ter nadvse zanimivim urbanističnim prepletom antike s sodobnim mestnim tkivom razstava omogoča – tudi kot nova turistična privlačnost Ajdovščine – obiskovalcem poučno in za oko prijetno soočenje s časi, ki so v marsičem zaznamovali evropske razvojne tokove.

Zadnji rod arheoloških izkopavalcev in raziskovalcev ajdovske preteklosti (D. Svoljšak, N. Osmuk, B. Žbona Trkman) je tudi porodničar stalne arheološke razstave "*Fluvio Frigido, Castra, Flovius, Ajdovščina*". Obliko in podobo ji je ustvarjalno odmerila in zasnovala arhitektka Evita Lukež v tesnem sodelovanju z inovativnim mizarjem Damjanom Lozarjem (Damles, d.o.o., Dobravlje) in v nič manj plodnem (v organizacijskem, svetovalnem in donatorskem pogledu) sodelovanju s Castrumom, d.o.o., iz Ajdovščine. Denarno sta razstavo omogočila Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije in Občina Ajdovščina, nastala pa je v okviru Goriškega muzeja in pod strokovnim vodstvom arheologinje Beatrice Žbona Trkman.